

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Назарчук О. М., Богданець А. В., Власенко В. В.

ВСТУП

Вагомої значущості та актуальності, зокрема в умовах воєнного стану в Україні, надзвичайних викликів та загроз, набуло питання захисту прав, свобод та законних інтересів осіб. Згідно ст. 3 Конституції України, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави¹.

Відповідно до положень ст. 24 Конституції України, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками². Таким чином, нормативно забезпечується гарантування державою рівності прав і свобод людини.

У період воєнного стану в Україні, захист прав на недоторканність особистого та сімейного життя, недоторканість житла, безпечне для життя та здоров'я довкілля набуває особливого значення. Підвищена загроза та необхідність забезпечення національної безпеки не повинні ставати приводом для зловживань владою та порушення фундаментальних прав людини.

Одним із ключових критеріїв оцінки діяльності держави та результативності існуючого правопорядку є в першу чергу забезпечення та захист особистих немайнових благ. Виходячи із зазначеного, дослідження особливостей цивільно-правового захисту окремих немайнових прав фізичної особи, зокрема з'ясування проблемних питань здійснення аналізованих прав, набувають значної актуальності.

1. Цивільно-правовий захист права на недоторканність особистого та сімейного життя

В доктрині цивільного права відсутня єдина дефініція поняття «особисті немайнові права», яка б найбільш повно розкривала зазначену категорію. На переконання Н. В. Павловської, особисті немайнові права – це юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю та

---

¹ Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

особистісністю; особисте немайнове право – це суб'єктивне право, яке надає особі юридично забезпечену можливість вимагати від оточення утримуватися від будь-яких дій, що заважають правильно оцінювати її індивідуальні особливості³.

Р. О. Стефанчук наголошує на тому, що під поняттям особистого немайнового права фізичних осіб слід розуміти суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом є тісно та нерозривно пов'язане із особою носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу) і об'єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом випадках й інше нематеріальне благо⁴. Виходячи з аналізу зазначених дефініцій досліджуваного поняття, можна дійти висновку, що спільною в усіх позиціях є визначення особистих немайнових прав як таких, що забезпечені всією системою суспільного життя усталені, незаперечні та загальновизнані суспільством можливості для людини вчиняти так чи інакше.

Основними рисами особистих немайнових прав є те, що вони, по-перше, є непорушними, по-друге, невідчужуваними, по-третє, належать конкретній людині від народження або на підставі закону, по-четверте, не мають матеріального змісту. Таким чином, можна зробити висновок, що особисті немайнові права – це абсолютні суб'єктивні права, які належать кожній фізичній особі, є невіддільними від неї, не мають економічного змісту, виникають в особи від народження або за законом та належать їй довічно⁵.

В другій книзі Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) за критерієм цільового призначення особисті немайнові права фізичної особи поділені на 2 групи: 1) особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи; 2) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.

В зазначеному контексті варто відмітити позицію О. О. Посикалюка, згідно якої перша група прав – ті, що забезпечують фізичне існування – є елементарними, ними людина повинна володіти до самої смерті. Другу групу прав становлять ті, що індивідуалізують людину у суспільстві, їх можна назвати похідними або такими, які випливають із прав, що

---

³ Павловська Н. В. Теорія і практика захисту моральних благ цивільним законодавством України: дис... кандидата юридичних наук. К., 2002. С. 13.

⁴ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / За заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: КНТ, 2008. С. 94.

⁵ Богданець А. В. Щодо особливостей здійснення окремих немайнових прав фізичної особи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 9 (37). С. 280–281.

забезпечують фізичне існування. Останні займають привілейовану позицію⁶.

Право на захист особистого та сімейного життя є фундаментальною передумовою самореалізації людини у відкритому правовому суспільстві та своєрідним показником ступеня правової культури держави. Ця цінність закріплена та захищена як українським законодавством, так і ключовими міжнародними правовими стандартами, відображаючи готовність країни дотримуватись загально визнаних демократичних принципів.

Відповідно до положень ст. 32 Конституції України, закріплено, що кожен громадянин має право на недоторканність свого особистого та сімейного життя⁷. Цей конституційний принцип є основою для всіх інших правових норм, адже він гарантує, що навіть у кризових умовах державні органи не мають права необґрунтовано втручатися у приватне життя людини. Незважаючи на тимчасові заходи, спрямовані на забезпечення національної безпеки, держава зобов'язана зберегти цей правовий баланс.

Держава виступає гарантом захисту особистої та сімейної інформації людини, що включає не лише зобов'язання, а й цілий комплекс юридичних, організаційних, адміністративних і технічних механізмів. Головне призначення – забезпечити конфіденційність, недоторканність та впорядкованість доступу до таких даних. У межах цього дослідження важливо деталізувати три ключові елементи зазначеної гарантії: поняття інформації, межі особистого життя людини та сферу її сімейних взаємин. Саме ці аспекти потребують чіткішого окреслення й наукової інтерпретації.

Незважаючи на тривалий розвиток, починаючи ще з античних часів, проблема створення ідеальної моделі правових норм, які гарантують недоторканність приватної та сімейної сфер життя особи, досі залишається невирішеною. Повага до приватності переважно залишається морально-етичною категорією, не конкретизованою у законодавстві України.

Як зазначає науковиця Ж. В. Удовенко, що конституції більшості країн Європейського Союзу (наприклад, Австрії, Німеччини, Данії, Ірландії, Італії, Люксембургу, Фінляндії, Франції) не мають окремих положень про невтручання в особисте та сімейне життя громадян, але закріплюють суміжні гарантії, такі як недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов та інших повідомлень. Водночас конституції Бельгії, Греції, Іспанії, Португалії, Швеції, Швейцарії прямо

---

⁶ Посикалюк О. О. Проблеми систематизації приватного права України та Європи: [монографія] / За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПРН України, 2009. С. 112.

⁷ Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

визначають спеціальні норми, спрямовані на захист приватного життя, особистої та сімейної таємниці⁸.

Відповідність вимог Конституції України знаходить своє відображення в законодавчих актах, які встановлюють суворі рамки щодо обробки інформації про особисте життя. Зокрема, особисте немайнове право передбачає можливість фізичної особи самостійно, за власними переконаннями визначати особливості власної поведінки у приватній сфері життя.

Аналіз положень ст. 301 ЦК України дозволяє виділити два взаємопов'язані, але різні за змістом поняття: по-перше, право на особисте життя, що передбачає свободу особи самостійно формувати його зміст і межі доступу до нього третіх осіб; по-друге, право на збереження таємниці особистого життя, яке гарантує нерозголошення приватних обставин, крім випадків, передбачених законом або добровільної згоди самої особи. Так само, й збирання, збереження, використання та розповсюдження даних про приватне життя фізичної особи без її попередньої згоди заборонено, за винятком випадків, прямо передбачених законом і здійснюваних в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини (абз. 2 ч. 1 ст. 302 ЦК України)⁹. Крім того, поширення персональних даних без дозволу суб'єкта або його уповноваженого представника можливе лише за умов, чітко окреслених законодавством, і лише тоді, коли це відповідає пріоритетним завданням держави щодо безпеки, економічного розвитку та захисту прав громадян (ч. 2 ст. 14 Закону України «Про захист персональних даних»)¹⁰.

Також, конфіденційна інформація може бути розкрита виключно за згодою самої особи, яка встановлює порядок її поширення, або в інших випадках, прямо визначених законом (ч. 2 ст. 21 Закону України «Про інформацію»). Нарешті, розпорядники даних мають право на передачу конфіденційної інформації лише за умови отримання згоди від осіб, що обмежили доступ до цих даних, або, в разі відсутності такої згоди, лише в контексті забезпечення національної безпеки, економічного зростання та захисту прав людини (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації»)¹¹.

---

⁸ Удовенко Ж.В. Невтручання в приватне життя як галузева засада кримінального провадження України. Міжнародна науково-практична конференція «Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів», Київ, 21–22 червня 2024 р.: *тези доповідей і повідомлень. Національний університет «Кієво-Могилянська академія»*. Київ, 2024. С. 227–230.

⁹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356

¹⁰ Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#top>

¹¹ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

Вперше правову регламентацію права на недоторканність приватного життя як невід’ємного фундаментального права людини, на міжнародному рівні, отримало у Загальній декларації прав людини. Так, у ст. 12 наголошується: «ніхто не може піддаватися свавільному втручанню в особисте і сімейне життя, свавільним посяганням на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань»¹².

Слід проаналізувати які саме відомості чи дані на сьогодні, є інформацією про особисте та сімейне життя кожного з нас. Дослідниця Т. А. Плугатар вказує, що зміст права на недоторканність особистого і сімейного життя полягає в тому, що кожна особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері свого приватного життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб та має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя. Отже, під поняттям особистого життя особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності¹³.

У випадку порушень конституційних прав особа має право на належний захист та відновлення своїх прав. Безумовно, реалізація захисту прав людини – це важливий показник для правової держави, а виконання завдання щодо захисту прав людини залежить насамперед від рівня досягнень країни та механізмів, що існують на національному рівні¹⁴.

Законодавець у частині 4 статті 4 Сімейного кодексу України визначає, що кожна людина має право на повагу до її сімейного життя, а сімейні відносини мають будуватися на принципах добросовісності, розумності й моральних цінностях суспільства¹⁵. Регулюючи сімейні відносини, законодавство забезпечує захист приватності та особистої свободи учасників, виключаючи безпідставне втручання у їхню сімейну сферу. Сімейне життя охоплює як особисті, так і майнові зв’язки між членами сім’ї, втручання у які допускається лише у виняткових випадках, чітко визначених Конституцією України.

---

¹² Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

¹³ Плугатар Т. А. Захист права людини на невтручання в особисте і сімейне життя в умовах воєнного стану в Україні. *Збірник матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини* (м. Київ, 7 грудня 2023 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 84.

¹⁴ Назарчук О. М. Захист прав людини: сучасний стан та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2. С. 19.

¹⁵ Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 294-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

Як слушно зауважують О. В. Щербанюк та В. С. Кобрин, будь-які обмеження прав людини мають бути спрямовані на забезпечення розумного балансу між інтересами особи, суспільства та держави. В умовах воєнного стану цей баланс стає особливо важливим, оскільки держава отримує додаткові повноваження для більш значущого обмеження індивідуальних свобод¹⁶.

Отже, виходячи з аналізу зазначених дефініцій, інформацію про особисте та сімейне життя розуміють як усі дані, що охоплюють як майнові, так і немайнові аспекти взаємодії, а також відображають обставини, події та стосунки, пов'язані з особою та її родиною. Виключення становлять дані, які розкривають інформацію про виконання службових чи державних функцій особами, що займають відповідні посади. Усі такі дані вважаються конфіденційними, адже кожна людина неповторна, має власні особливості та є учасником численних неформальних відносин. Вона володіє приватними інтересами, які становлять винятково її особистий простір.

Щодо статистичних даних, то варто звернути увагу, що у першому кварталі 2024 року органи досудового розслідування зафіксували 202 випадки порушення недоторканості приватного життя, що свідчить про зростання активності у цій сфері. Для порівняння, у 2022 році таких проваджень було лише 164, а у 2023 році – аж 422, що можна пояснити підвищенням усвідомленням громадянами своїх прав та можливостей їх захисту. Натомість, за 2023 рік до суду надійшло 24 справи, і лише в шести з них винесено обвинувальні вироки¹⁷.

Досліджуючи право на недоторканність особистого та сімейного життя, необхідно побачити й правові аспекти судової практики, до прикладу: Конституційний Суд України у своєму рішенні від 20 грудня 2023 року № 11-р(П)/2023 наголосив на важливості забезпечення можливості для засуджених відвідувати тяжкохворих родичів або бути присутніми на їх похованні, навіть під час воєнного стану¹⁸.

У постанові Верховного Суду від 31 січня 2024 року у справі № 595/76/23 розглядалося питання встановлення факту смерті особи в умовах воєнного стану, що мало значення для реалізації прав родичів

---

¹⁶ Щербанюк О.В., Кобрин В.С. Деякі аспекти правомірності обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 3. С. 113–117.

¹⁷ Втручання у приватне життя під час воєнного стану: чи є межа? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vtruchannia-u-pryvatne-zhyttia-pid-chas-voiennoho-stanu-chy-ie-mezha-prezentatsiia-doslidzhennia-uhspl/>

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-23#Text>

померлого. Суд підкреслив, що встановлення таких фактів є необхідним для забезпечення прав та законних інтересів заявників¹⁹.

Таким чином, ми бачимо, що право на недоторканність особистого та сімейного життя є надзвичайно актуальним у період воєнного стану, і судова практика підтверджує його захист навіть в умовах обмежень, спричинених воєнними діями.

Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) ухвалює рішення, що деталізують обов’язки держав щодо забезпечення недоторканності приватного життя навіть у контексті сучасних викликів, пов’язаних із цифровізацією та розширенням можливостей масового спостереження.

Наприклад, у 2024 році у справі BERSHEDA and RYBOLOVLEV v. Monaco, суд встановив, що відновлення та використання конфіденційних даних з мобільного телефону без згоди особи порушує право на приватність, що міститься у статті 8 Конвенції²⁰. Це рішення підкреслює, що будь-яке втручання в особисте життя повинно бути обґрунтованим, здійснюватися виключно за умови дотримання законних процедур і бути пропорційним законній меті, зокрема, забезпеченню національної безпеки чи громадського порядку.

Ще один приклад – рішення у справі CVIKOVÁ v. Slovakia, ухвалене в 2024 році, де Суд наголосив на суворій необхідності чітких законодавчих підстав для обмеження доступу до особистої інформації. Суд зазначив, що навіть у випадках, коли держава обґрунтовує своє втручання питаннями безпеки, порушення права на недоторканність приватного та сімейного життя можливе лише за умови суворої перевірки пропорційності заходів²¹. Отже, за даними оглядів рішень ЄСПЛ кількість рішень, де було зафіксовано порушення статті 8 Конвенції, стабільно зростає, так, у 2015 році від приблизно 7,4% до 15,8% у 2023 році. Це свідчить про розширення трактування змісту права на приватне та сімейне життя та посилення контролю над можливими незаконними втручаннями державних органів чи приватних суб’єктів.

Цікавим є рішення ЄСПЛ у справі «Мачарік проти Чеської Республіки» від 13.02.2025 року, яке порушує проблему балансу між конфіденційністю електронної кореспонденції та правом на справедливий суд. Розглядається суперечливе питання використання

---

¹⁹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 січня 2024 року у справі № 595/76/23. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_12_2024.pdf.

²⁰ Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Правова позиція ЄСПЛ у справі «BERSHEDA ET RYBOLOVLEV c. MONACO» від 06.06.2024 (№ 36559/19,36570/19). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_06_07_2024.pdf

²¹ Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Правова позиція ЄСПЛ у справі CVIKOVÁ v. Slovakia № 615/21, № 9427/21 та № 36765/21. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_06_07_2024.pdf

доказів, отриманих незаконним шляхом, та наголошується, що допустимість таких доказів має оцінюватися судом з урахуванням принципів пропорційності й справедливості²². Таким чином, право на недоторканність особистого та сімейного життя не є абсолютним. У певних ситуаціях воно може бути обмежене, особливо коли йдеться про докази в судовому процесі. ЄСПЛ наголошує на необхідності ретельного зважування суспільного інтересу (справедливого правосуддя) та приватних інтересів осіб, чиї права були порушені. Незаконність отримання доказів не завжди призводить до їх неприйнятності, якщо зберігається принцип пропорційності та справедливості.

Таким чином, сучасна зарубіжна практика засвідчує, що право на недоторканність приватного та сімейного життя отримало потужний імпульс до розширеного тлумачення. Судові рішення ЄСПЛ, зокрема, підтверджують необхідність суворої законності, чіткості формулювань і пропорційності у будь-якому втручанні в це право. Це є важливим сигналом для держав, аби навіть у складних умовах – зокрема в епоху цифровізації та постійного розвитку технологій – зберігати високі стандарти захисту фундаментальних прав людини.

Важливо зупинитися й на розвитку штучного інтелекту (ШІ), адже існує ймовірність серйозних ризиків, пов'язаних з можливістю впливу людських припущень і упереджень на результати його роботи. Штучний інтелект для спілкування – це алгоритм, що націлений імітувати людське мислення в процесі спілкування. Йдеться про формування, абстрактного мислення, розпізнавання емоційного окрасу, впровадження гумору, розвиток ланцюгів аргументації та інших аспектів спілкування. Особисті дані можуть швидко потрапити у відкритий доступ і використовуватись проти людей. Поява у 2023 році потужних ШІ-моделей значно спростила створення реалістичних фішингових повідомлень, завдяки яким жертва сама розкриває конфіденційну інформацію шахраям. Крім того, сучасні пошукові сервіси накопичують дані користувачів, формуючи унікальні профілі за сукупністю запитів, що створює ризик ідентифікації особи. Вразливими також є дані з IP-адрес, файлів cookie та відкритих профілів у соціальних мережах, що потребує посилення захисту приватності.

Таким чином, ШІ потенційно може втручатися в приватне життя людини через збір та аналіз персональних даних, біометричні технології, системи моніторингу й неналежне використання інформації без згоди особи. Оскільки ШІ вже активно функціонує в сучасному суспільстві, важливо забезпечити правові й етичні рамки для захисту приватності

---

²² Case of *Macharik v. the Czech Republic*, (Application no. 51409/19), 13 February 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-241743>.

людей від втручання не тільки фізичних і юридичних осіб, а й алгоритмів штучного інтелекту²³.

Отже, право на недоторканність особистого та сімейного життя є важливим фундаментальним правом людини, яке забезпечує захист приватної сфери від свавільного втручання. Окрім аспектів, пов'язаних із цифровими технологіями, доцільно також звернути увагу на важливість ефективної судової системи у гарантуванні цього права.

2. Цивільно-правовий захист права на недоторканність житла

Досліджуючи право на недоторканність житла як одне з найважливіших особистих немайнових прав, що забезпечує соціальне буття фізичної особи, варто відзначити, що в аспекті недоторканності житло відіграє роль засобу забезпечення особі захищеного від зовнішнього втручання простору, в якому вона проживає. Згідно позиції Європейського суду із прав людини (далі – ЄСПЛ), житло дає змогу гарантувати «право жити захищено від чужих очей настільки, наскільки ти цього захочеш»²⁴. Як об'єкт особистих немайнових відносин, житло, насамперед, окреслює юридичні межі приватного життя громадян, які в ньому проживають на законних підставах²⁵. Таким чином визначається цінність житла та необхідність конституційної гарантії його недоторканості, в тому числі окреслення особливого порядку її тимчасового обмеження.

Принцип недоторканності житла в умовах воєнного стану є важливим для захисту прав людини. Забезпечення цього принципу вимагає балансу між захистом прав громадян та необхідністю забезпечення безпеки держави. Дослідження та розвиток законодавства у цій сфері є важливими для ефективного захисту прав громадян та функціонування правоохоронних органів під час воєнного стану²⁶. Отже, як чітко визначене суб'єктивне право фізичної особи, «недоторканність житла» має немайновий характер та складає зміст абсолютного правовідношення, в якому всі особи мають утриматися від його порушення.

---

²³ Тимошенко Є. А., Кронівець Т. М. Правові аспекти захисту приватності життя людини в контексті використання штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №12. С. 295–297.

²⁴ Неделек Б. Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / За ред. О.Л. Жуковської. Київ: ЗАТ «ВППОЛ», 2004. С. 374.

²⁵ Породько В. В. Правові засади проникнення до житла в позасудовому порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 60.

²⁶ Денисовський М. Д., Гойда М. П. Правова основа принципу недоторканності житла в умовах воєнного стану. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід*. 2024. С. 146.

Згідно ч. 1 ст. 15 ЦК України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання²⁷. Захист недоторканності житла – це більше, ніж юридична норма. Це фундаментальне право, що забезпечує громадянам почуття безпеки, свободу та приватність. Його ефективна реалізація є важливою умовою дотримання верховенства права та зміцнення демократичних принципів у державі²⁸.

Важливим аспектом охорони прав особи та її майна є цивільно-правовий захист права на недоторканність житла в Україні. Конституція України, а також ряд законів гарантують захист права на житло, і будь-яке втручання в це право без законних підстав є порушенням.

Стаття 30 Конституції України встановлює, що кожна людина має право на недоторканність свого житла. Згідно ст. 311 ЦК України, житло фізичної особи є недоторканим. Проникнення до житла чи до іншого володіння фізичної особи, проведення в ньому огляду чи обшуку може відбутися лише за вмотивованим рішенням суду²⁹. Також в зазначеній статті законодавцем акцентується увага на можливих та чітко визначених законом випадках обмеження аналізованого права.

Важливим аспектом захисту прав людини на міжнародному рівні є міжнародно-правове регулювання права на недоторканність житла. Це право охоплює захист приватності, захист від незаконних обшуків і вторгнень у житло, а також забезпечує непорушність особистого простору осіб. Згідно ст. 13 Загальної декларації прав людини 1948 р. «ніхто не може зазнавати безпідставного посягання на недоторканність його житла... Кожна людина має право на захист від такого втручання або таких посягань»³⁰.

Стаття 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. також підтверджує, що «ніхто не повинен зазнавати свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла»³¹.

Відповідно до ст. 8 Європейської конвенції з прав людини 1950 р. «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у

---

²⁷ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

²⁸ Чекмарьова І. М., Резніченко Г. С. Порушення недоторканості житла: проблеми кваліфікації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск № 1. С. 679.

²⁹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

³⁰ Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

³¹ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»³².

Підтвердженням міжнародного визнання права на недоторканість житла також є його відображення в переважній більшості конституцій європейських держав, за виключенням Сан-Марино, Норвегії, Швеції та Франції, оскільки в цих країнах закріплення досліджуваного права регулюється галузевим законодавством.

В результаті дослідження змісту конституцій європейських держав щодо закріплення права на недоторканість житла, Ю. Кириченко та Н. Резанова відзначають, що в них у різний спосіб здійснюється правове регулювання цього права. Наприклад, у конституціях Андорри, Греції, Грузії, Іспанії, Латвії, Ліхтенштейну, Португалії, Угорщини, Фінляндії, Швейцарії вказане право розкривається у сукупності з іншими правами людини. Зокрема, у ст. 15 Конституції Андорри право на недоторканність житла пов'язано з правом на таємницю спілкування, у ст. 96 Конституції Латвії – з правом приватного життя та кореспонденції, у § 59 Конституції Угорщини – з правом на добре ім'я, а також з правом на захист особистої таємниці та персональних відомостей, а в § 10 Конституції Фінляндії – з правом на захист приватного життя, честі. Водночас у конституціях Австрії, Азербайджану, Бельгії, Болгарії, Вірменії, Данії, Естонії, Італії, Литви, Люксембурга, Північної Македонії, Молдови, Монако, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Хорватії, Чехії, Чорногорії це право сформульовано як самостійне особисте право³³.

Виходячи з аналізу зазначених вище норм, можна дійти висновку, що міжнародно-правове регулювання права на недоторканність житла підкреслює важливість цього права для забезпечення загального захисту прав людини і встановлює чіткі критерії для можливих винятків, що дозволяють втручання держави у приватне життя осіб лише в особливих випадках.

Варто звернути увагу на те, що конституційна гарантія недоторканності житла не поширюється на випадки, коли суспільні інтереси вимагають правомірного обмеження прав людини, зокрема для захисту прав і законних інтересів інших членів суспільства. Обмеження права особи на недоторканність житла, яке визначено в Конституції

---

³² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

³³ Кириченко Ю., Резанова Н. Право на недоторканість житла в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 13–19.

України і міжнародно-правових актах, визнається легітимним втручанням держави в права людини з метою забезпечення загального блага³⁴.

Відповідно до п. 3 указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»³⁵.

Слід звернути увагу на те, що в умовах воєнного стану можливі такі обмеження права на недоторканість житла: 1) встановлення військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ; 2) проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду з дотриманням положень Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1456.

Згідно п. 16 Порядку здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, патрулям на території, де запроваджено комендантську годину та встановлено спеціальний режим світломаскування, надано право входити (проникати) на територію та у приміщення підприємств, установ і організацій, у житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать особам, під час припинення кримінального правопорушення та в разі переслідування осіб, які підозрюються у

---

³⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Сінюгіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного-процесуального кодексу України від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/426-nedotorkannist-zhytla>

³⁵ Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

вчиненні злочину, якщо зволікання може створити реальну загрозу життю чи здоров'ю осіб³⁶.

Цивільно-правові способи захисту права на недоторканність житла в Україні передбачають ряд заходів, що дають змогу власникам житла та особам, які мають право користування житлом, захищати своє житло від незаконного посягання, втручання або інших порушень. Основними способами є: 1) звернення до суду з позовом про захист права на недоторканність житла (наприклад, позов про витребування майна з чужого незаконного володіння, позов про припинення порушення права володіння, позов про визнання права користування житловим приміщенням тощо). Важливими в зазначеному контексті є висновки, відображені в постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 755/279/20 від 27.09.2022 р.; 2) захист за допомогою реєстрації права власності на житло, оскільки наявність документів, що підтверджують право власності, дозволяє захистити своє житло в разі виникнення спірних ситуацій; 3) використання інституту захисту права на повагу до гідності та честі, зокрема у випадках, якщо порушення права на недоторканність житла супроводжується образами, наклепами чи іншими неправомірними діями; 4) вжиття запобіжних заходів з метою уникнення незаконно відчуження житла; 5) відшкодування майнової та моральної шкоди та ін.

Цікавою є позиція О. І. Чайковського, який пропонує запровадження спеціалізованого житлового омбудсмена як профільного органу, який буде здатний швидко та оперативно вирішувати численні різногалузеві питання захисту права на житло³⁷. Таким чином, цивільно-правові способи захисту прав на недоторканність житла передбачають як прямий захист, так і застосування судових заходів для припинення незаконних посягань чи дій щодо житла особи.

Проаналізувавши національну судову практику щодо захисту права на недоторканність житла, можна виділити декілька основних аспектів. По-перше, поширеними в судовій практиці є справи щодо заборони несанкціонованих обшуків та проникнення в житло без рішення суду; по-друге, часто виникають ситуації щодо оскарження примусового поселення або виселення із житла. Оскільки, наприклад, примусове виселення також має бути законним і здійснюватися лише за умовами, визначеними в судовому рішенні, наприклад, у разі визнання договору оренди житлового приміщення недійсним. Отже, суди в Україні забезпечують захист права на недоторканність житла, зокрема, через

---

³⁶ Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 року № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>

³⁷ Чайковський О. І. Конституційно-правовий механізм захисту права на житло: дис. ... д-ра філософії / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеса, 2023. С. 23.

дотримання процесуальних норм, необхідних для будь-якого обмеження цього права.

3. Цивільно-правовий захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля належить до конституційних прав людини та громадянина, яке відносять до групи екологічних прав. Відповідно до положень ст. 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена³⁸. Особливої актуальності право на безпечне для життя і здоров'я довкілля набуло в умовах воєнного стану, адже наше навколишнє середовище зазнає значних нищівних наслідків через воєнні дії, які розпочалися у 2014 році та охопили усю територію України після повномасштабного вторгнення РФ у 2024 році.

Варто уточнити, що категорія «довкілля» не визначена нормативно, тому в системі законодавства України та в правовій доктрині можемо зустріти і суміжні категорії, такі як «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», тощо. Досліджуючи колізійність понять «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «довкілля», В. О. Чудненко дійшов висновку, що на сьогодні в українському правовому полі відбувається заміна терміну «навколишнє середовище» на термін «довкілля» як об'єкту публічного управління, як особливого об'єкту, що потребує охорони та захисту, хоча міжнародне право тяжіє до терміну «навколишнє середовище»³⁹.

На національному рівні право на безпечне для життя і здоров'я довкілля регламентовано не тільки Основним Законом держави, а також нормативно-правовими актами, які регулюють окремі сфери суспільних відносин пов'язаних з довкіллям. Зокрема, до них можна віднести Водний кодекс України, Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, кодекс України про надра. Не менш важливими на цьому рівні є правові акти, що унормовують питання охорони довкілля. До них віднесемо такі Закони України як: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про відходи», тощо. Треба відзначити, що порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну

---

³⁸ Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

³⁹ Чудненко В. О. Колізійність понять «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «довкілля». *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. Випуск 10. Спецвипуск. С. 147.

відповідальність⁴⁰. Національне законодавство щодо права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є комплексом нормативно-правових актів, який охоплює різнобічні аспекти його реалізації та захисту.

Захист довкілля є одним з вагомих завдань кожної держави, адже безпечне навколишнє середовище є запорукою здоров'я її населення. Система заходів, які забезпечують належне використання, відновлення та збереження природних ресурсів від негативних чинників (забруднення, виснаження, руйнування, тощо) та здійснюються державою, суспільством та міжнародною спільнотою є охороною навколишнього природного середовища. Охорона довкілля в період збройних конфліктів є актуальним питанням сьогодення, оскільки саме збройні конфлікти завдають непоправної шкоди навколишньому середовищу⁴¹.

Збереження довкілля є глобальним завданням сьогодення. Проте саме людство має здатність мислити та координувати свої дії з метою збереження планети для майбутніх поколінь. Тут варто врахувати особливості організації системи правового та організаційного захисту навколишнього середовища та забезпечення прав людини в контексті цього⁴².

Міжнародно-правове регулювання охорони довкілля забезпечуються рядом міжнародних конвенцій та договорів. Зокрема, Конвенцією про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (1976 р.), Конвенцією про ядерну безпеку (1994 р.), Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (1998 р.), тощо. Також для забезпечення захисту довкілля, в тому числі і права безпечне для життя і здоров'я довкілля, діють міжнародні інституції, завданням яких є пропагування екологічної освіти та екологічного виховання, контроль за станом довкілля, впровадження заходів із забезпечення безпеки довкілля, тощо. До таких організацій можна віднести такі, як Міжнародний союз охорони природи, Всесвітня організація охорони здоров'я, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та інші.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля вивчається не тільки в межах галузі конституційного права України та міжнародного права, а є безпосереднім предметом дослідження цивільного права, адже належить до особистих немайнових прав, що забезпечують природне

---

⁴⁰ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

⁴¹ Власенко В. В. Міжнародно-правова охорона довкілля в період збройних конфліктів. *Права та свободи людини в умовах особливого періоду*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5 червня 2023 р.). Київ: Видавничий центр «Кафедра». 2023. С. 178–179.

⁴² Radzivil, O., Shulzhenko, F., Golosnichenko, I., Solopenko, V., & Pyvovar, Y. (2020). International Legal and Philosophical Aspects of the New Protection Concept of the Common Heritage of Mankind: Philosophical and Legal Worldview. *WISDOM*, 15(2), P. 170–171.

існування фізичної особи, що відображено в главі 21 другої книги ЦК України. І зрозуміло, що порушення цього права потребує цивільно-правового захисту.

ЦК України закріплює положення про те, що фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення. Крім того, ЦК України визначає яка ж діяльність фізичної та юридичної особи є незаконною щодо довкілля, зокрема така, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду⁴³.

В. В. Корольова, досліджуючи право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи, наводить об'єктивне та суб'єктивне значення цього права. В об'єктивному значенні право на безпечне для життя і здоров'я довкілля – це сукупність правових норм, які закріплюють, регламентують, охороняють відносини, пов'язані із використанням даного права. У суб'єктивному – це конкретна юридично забезпечена можливість людини користуватися безпечним довкіллям, яке відповідає вимогам екологічної безпеки, для задоволення своїх життєво важливих потреб та інтересів⁴⁴.

Вивчаючи погляди наукової спільноти та власні напрацювання в контексті змістовного наповнення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, К. В. Денисенко визначає його ознаки, до яких відносить такі, як: 1) належить до комплексу екологічних прав; 2) закріплене в Конституції та законах України; 3) поширюється на всіх осіб, без прив'язки до громадянства України; 4) реалізується людиною з метою задоволення своїх життєвих та фізіологічних потреб; 5) є невідчужуваним; 6) виступає у якості можливості будь-якої особи задовольняти свої життєві та фізіологічні потреби; 7) його реалізація не вимагає активних дій з боку громадян; 8) охороняється і захищається у встановленому законом порядку⁴⁵.

Окремо ЦК України конкретизує право фізичної особи на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту) та право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо⁴⁶. погоджуємося з позицією К. Ю. Гайдук, щодо невичерпності

---

⁴³ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

⁴⁴ Корольова В. В. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи. *Legal Bulletin*. 2022. № 3. С. 40.

⁴⁵ Денисенко К. В. Проблеми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 324–325.

⁴⁶ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

змісту «довкілля» означеними категоріями, тобто належні, безпечні і здорові умови не вичерпуються тільки для таких родів занять як праця, проживання та навчання і можуть бути розширені⁴⁷.

Якщо ж досліджувати захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, то варто звернутися до судової практики щодо розглядів спорів у зазначеній сфері.

На Міжнародному судовому форумі «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав», який був організований Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду за підтримки партнерів – Проекту Європейського Союзу «Право-Justice», Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина», Асоціації розвитку суддівського самоврядування України, обговорювалися питання забезпечення ефективності правосуддя та вдосконалення застосування міжнародної практики в екологічних справах. Аналіз судової практики щодо екологічних спорів дає підстави говорити, що нині порушення екологічних прав свобод та інтересів відбувається майже у всіх сферах відносин об'єктів навколишнього природного середовища. Це стосується і охорони атмосферного повітря, і збереження використання вод, відтворення водних ресурсів, і володіння, користування та розпорядження лісами, забезпечення їх охорони та відтворення, використання і відтворення рослинного і тваринного світу, утворення збирання та утилізація знешкодження відходів, використання об'єктів природного заповідного фонду. А також у відносинах, що мають виключно владно-управлінську природу, зокрема, у сфері екологічної експертизи, забезпечення доступу до екологічної інформації, проведення екологічних перевірок контролюючими органами⁴⁸.

Зазначимо, що захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля частіше виступає як публічно-правовий спір, що вирішується національними судами. У контексті цього, підтримуємо зроблені висновки науковцями О. В. Шульгою та О. В. Пушкіною щодо того, що в основу розуміння категорії «публічно-правовий спір у сфері забезпечення права особи на здорове довкілля» має покладатися встановлення відповідної суб'єктної характеристики правовідносин, наявності публічного інтересу у забезпеченні вимог національної екологічної безпеки та створенні умов для належного гідного рівня життя та життєдіяльності людини⁴⁹.

---

⁴⁷ Гайдук К. Ю. Зміст права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: приватноправовий підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 84: частина 1. С. 238.

⁴⁸ Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав», м. Київ, 7 листопада 2019 року: Збірник матеріалів / За ред. Н. Коваленко. Київ, 2019. С. 7–8.

⁴⁹ Шульга О. В., Пушкіна О. В. Спори, пов'язані із захистом права на здорове довкілля: визначення змісту поняття. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2022. № 6. С. 202.

Аналізуючи судову практику Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти довкілля, треба відзначити, що серед кримінальних правопорушень, які регламентовані Кримінальним кодексом України (далі – КК України), найчастіше зустрічаються такі, як: 1. Забруднення або псування земель (ст. 239 КК України); 2. Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України); 3. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України); 4. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України); 5. Безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України), тощо.

Специфіка цивільно-правової відповідальності в екологічній сфері обумовлюється особливостями об'єкта правопорушення, способами обчислення і доведення шкоди, а також іншими екологічними факторами й обставинами вчинення правопорушення. Відтак сутність цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення полягає в накладенні на особу, винну у порушення екологічного законодавства й здійснення екологічного правопорушення, несприятливих для неї майнових санкцій, тобто обов'язку для правопорушника відшкодувати майнову або моральну шкоду, заподіяну внаслідок порушення норм екологічного законодавства⁵⁰. Зазначене свідчить про складність механізму застосування цивільно-правової відповідальності до правопорушника через ряд зазначених факторів.

Ще однією особливістю цивільно-правової відповідальності за шкоду заподіяну навколишньому природному середовищу або природним ресурсам, полягає в тому, що мають бути відшкодовані як майбутні витрати природокористувачів на відновлення відповідних природних ресурсів, так і державні витрати щодо відновлення якості навколишнього природного середовища. Тому цивільно-правова відповідальність може бути застосована разом з іншими видами юридичної відповідальності, оскільки застосування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності за своєю юридичною природою є заходами стягнення, а не відшкодування шкоди, хоча в багатьох випадках ці стягнення мають майновий характер (позбавлення премії, штраф, конфіскація)⁵¹.

Рішення ЄСПЛ формують судову практику, відповідно до якої визнається, що забруднення навколишнього середовища є причиною порушення основних прав громадян, таких як право на життя, на повагу до приватного та сімейного життя. Найбільш типовими проблемами забезпечення доступу громадян до правосуддя з питань захисту довкілля

---

⁵⁰ Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 62.

⁵¹ Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 64–65.

є: недотримання термінів розгляду справ; значні судові витрати (мито у майнових позовах, оплата експертизи та експертних послуг, оплата правової допомоги); відсутність можливості отримати кваліфіковану правову та експертну допомогу; недостатня обізнаність суддів про законодавство в галузі охорони довкілля (особливо міжнародних угод) і про права громадян та неурядових організацій у цій сфері; «вузька» процесуальна правоздатність громадськості (особливо в контексті можливостей оскарження громадськістю в судовому порядку порушень природоохоронного законодавства та звернень з позовами на захист інтересів необмеженого кола осіб)⁵².

Розглянемо особливості захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля на прикладі зарубіжних країн.

Найбільш відомою справою щодо захисту права на безпечне і чисте довкілля в Бельгії є справа «VZW Klimaatzaak проти Королівства Бельгія». Справу було порушено у квітні 2015 року некомерційною організацією «VZW Klimaatzaak» проти федерального уряду та трьох регіональних урядів, які відповідають за кліматичну політику. «VZW Klimaatzaak» стверджувала, що кожен із урядів відповідачів порушує свої кліматичні зобов'язання, і закликала уряди виконати свої обов'язки, скоротивши викиди парникових газів у Бельгії на 40% до 2020 року порівняно з рівнем 1990 року. У червні 2021 року суд першої інстанції Брюсселя постановив, що уряди-відповідачі не вжили необхідних заходів для запобігання шкідливим наслідкам зміни клімату, але відмовився встановити конкретні цілі щодо скорочення викидів парникових газів з міркувань дотримання принципу поділу влади. Суд встановив, що уряди-відповідачі спільно та окремо не діяли з розсудливістю та старанністю відповідно до статті 23 Конституції Бельгії, статті 1382 Цивільного кодексу Бельгії та порушили свої зобов'язання згідно зі статтями 2 та 8 Конвенції. Уряди-відповідачі таке рішення не оскаржували. Тож бачимо, що у Бельгії, як у державі, яка є членом Ради Європи, не лише визнано і закріплено право людини на безпечне та чисте довкілля, а й здійснюється захист такого права⁵³.

Прикладом застосування статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через призму захисту права на безпечне для життя та здоров'я довкілля є рішення ЄСПЛ у справі Онорилдіз проти Туреччини (Case of Oneryildiz v. Turkey) (скарга № 48939/99, ухвала Великої палати від 30.11.2004). Згідно із обставинами даної справи, житло заявника було побудоване без дозволу поруч із великим сміттєзвалищем. У квітні 1993 року відбувся вибух метану, що призвів до руйнування десяти будинків, включаючи будинок заявника, та до

---

⁵² Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/959173>.

⁵³ Визнання Радою Європи права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: місія здійснена. Аналітична довідка. С. 9–10. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/Vyznannya-Radoyu-YEvropy-prava-na-bezpechne-dlya-zhyttya-ta-zdorov-ya-dovkillya-3.pdf>.

загибелі дев'яти його родичів. ЄСПЛ визначив порушення статті 2 Конвенції через недостатні заходи для запобігання смерті родичів заявника та недостатній захист з боку чинного в Туреччині законодавства для забезпечення права на життя. ЄСПЛ відзначив відсутність інформування владою про ризики проживання в цьому районі та необхідності вживання заходів безпеки. ЄСПЛ дійшов висновку, що нормативно-правова база Туреччини у контексті цієї справи є недосконалою, оскільки дозвіл на відкриття сміттєзвалища було видано, і останнє функціонувало без повноцінної системи контролю. На думку ЄСПЛ, помилкова містобудівна політика стала причиною цієї аварії. У цій справі ЄСПЛ також встановив причинно-наслідковий зв'язок між грубою недбалістю держави і завалом будинку заявника у мірі, достатній для встановлення порушення позитивного зобов'язання держави згідно статті 1 Протоколу 1 до зазначеної Конвенції зробити все, що в її силах для захисту майнового інтересу заявника. Це позитивне зобов'язання вимагало від національної влади вжити ті ж практичні заходи, що і у відношенні статті 2 Конвенції, для уникнення руйнування будинку заявника. Тим не менш, жодні подібні заходи не були вжиті⁵⁴.

Дослідження цивільно-правового захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля дозволяє зробити висновки про те, що зазначене право регламентується як Конституцією України, так і ЦК України як особисте немайнове право. Національне законодавство щодо захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є комплексним. Міжнародно-правове регулювання досліджуваного питання характеризується значною кількістю конвенцій та інституцій, які забезпечують захист права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє середовище.

ВИСНОВКИ

Введення воєнного стану на території України вплинуло на всі сфери життя. Зокрема почастишали випадки порушення особистих немайнових прав фізичних осіб, що проявляється у порушенні прав на недоторканість приватного життя, на свободу та особисту недоторканість, порушеннями права на повагу до гідності та честі, права на недоторканність житла, свободу самовираження, права на ім'я, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та ін. Зазначені порушення можуть мати серйозні наслідки, і вони є підставою для захисту через судовий процес чи інші правові механізми.

Дослідивши особливості цивільно-правового захисту права на недоторканність особистого та сімейного життя, можна зробити висновок, що саме судові органи мають забезпечувати баланс між

---

⁵⁴ Визнання Радою Європи права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: місія здійснення. *Аналітична довідка*. С. 9–10. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/Vyznannya-Radoyu-YEvropy-prava-na-bezpechne-dlya-zhyttya-ta-zdorov-ya-dovkillya-3.pdf>

інтересами особи, суспільства і держави, запобігаючи надмірному чи необґрунтованому втручанням у приватну сферу. Важливим залишається й посилення правосвідомості громадян щодо захисту свого особистого і сімейного життя, зокрема через поширення інформації про права та можливості їх реалізації.

Найпоширенішим цивільно-правовим способом захисту права на недоторканість житла є судовий захист. Основними тенденціями у сфері судового захисту права на недоторканість житла є: спрямування на усунення перешкод у користуванні житлом його власником або членами сім'ї власника; заборона на виселення особи з іпотечного житла без можливості реалізації права на інше житло для постійного в ньому проживання; визнання виселення особи з житла найсерйознішою формою втручання у право недоторканість житла; заборона позбавляти житла фізичну особу, яка користується ним певний період часу за умови, що в особі не має будь-якого іншого житла. Такі ж підходи до захисту права на житло відображаються в практиці ЄСПЛ.

Особливої актуальності в умовах воєнного стану набуло питання захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Насамперед через воєнні дії, які завдають шкоди навколишньому середовищу і правам людини на безпечне довкілля зокрема. Судова практика свідчить про те, що зазначене право є предметом судових розглядів, тому запобігання його порушенню є пріоритетним завданням як держави, так і громадськості.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене цивільно-правовому захисту особистих немайнових прав фізичних осіб, зокрема в умовах воєнного стану. У роботі розглядаються три ключові аспекти: захист права на недоторканність особистого та сімейного життя, захист права на недоторканність житла та захист права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Охарактеризовано теоретичні засади, нормативно-правове забезпечення, національну судову практику та практику Європейського суду з прав людини, зарубіжний досвід у сфері захисту окремих особистих немайнових прав. Окремо досліджуються питання обмеження цих прав в умовах особливого стану, правові механізми їх відновлення та забезпечення балансу між державними інтересами та правами особи.

Значна увага приділяється впливу цифрових технологій та штучного інтелекту на приватність та забезпечення особистих немайнових благ людини. Представлені висновки та рекомендації спрямовані на вдосконалення механізмів захисту особистих немайнових прав у сучасних правових реаліях. Матеріали можуть бути корисними для законодавців, суддів, практикуючих юристів, науковців та всіх, хто займається питаннями правового регулювання особистих немайнових прав.

Література

1. Case of Macharik v. the Czech Republic, (Application no. 51409/19), 13 February 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-241743>.
2. Radzivil, O., Shulzhenko, F., Golosnichenko, I., Solopenko, V., & Pyvovar, Y. (2020). International Legal and Philosophical Aspects of the New Protection Concept of the Common Heritage of Mankind: Philosophical and Legal Worldview. *WISDOM*, 15(2), 153–174.
3. Богданець А. В. Щодо особливостей здійснення окремих немайнових прав фізичної особи. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 9 (37). С. 277–288.
4. Визнання Радою Європи права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: місія здійснена. *Аналітична довідка*. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/Vyznannya-Radoyu-YEvropy-prava-na-bezpechne-dlya-zhyttya-ta-zdorov-ya-dovkillya-3.pdf>.
5. Власенко В. В. Міжнародно-правова охорона довкілля в період збройних конфліктів. *Права та свободи людини в умовах особливого періоду*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5 червня 2023 р.). Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2023. С. 178–181.
6. Втручання у приватне життя під час воєнного стану: чи є межа? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vtruchannia-u-pryvatne-zhyttia-pid-chas-voiennoho-stanu-chy-ie-mezha-prezentatsiia-doslidzhennia-uhspl/>
7. Гайдук К. Ю. Зміст права на безпечне для життя та здоров'я довкілля: приватноправовий підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 84: частина 1. С. 235–240.
8. Денисенко К. В. Проблеми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 323–327.
9. Денисовський М. Д., Гойда М. П. Правова основа принципу недоторканості житла в умовах воєнного стану. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід*. 2024. С. 144–146.
10. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
11. Кириченко Ю., Резанова Н. Право на недоторканість житла в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 13–19.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
13. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

14. Корольова В. В. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи. *Legal Bulletin*. 2022. № 3. С. 37–41.
15. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
16. Міжнародний судовий форум: «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав», м. Київ, 7 листопада 2019 року: Збірник матеріалів / За ред. Н. Коваленко. Київ, 2019. 192 с.
17. Назарчук О. М. Захист прав людини: сучасний стан та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 2. С. 19–23.
18. Неделек Б. Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / За ред. О.Л. Жуковської. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. С. 347–400.
19. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Правова позиція ЄСПЛ у справі «BERSHEDA ET RYBOLOVLEV c. MONACO» від 06.06.2024 (№ 36559/19, 36570/19). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_06_07_2024.pdf.
20. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Правова позиція ЄСПЛ у справі CVIKOVÁ v. Slovakia № 615/21, № 9427/21 та № 36765/21. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_06_07_2024.pdf.
21. Павловська Н. В. Теорія і практика захисту моральних благ цивільним законодавством України: дис... кандидата юридичних наук. К., 2002. 212 с.
22. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 року № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>
23. Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/959173>.
24. Плугатар Т. А. Захист права людини на невтручання в особисте і сімейне життя в умовах воєнного стану в Україні. *Збірник матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конференції з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини* (м. Київ, 7 грудня 2023 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 83–86.
25. Породько В. В. Правові засади проникнення до житла в позасудовому порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 59–62.
26. Посикалюк О. О. Проблеми систематизації приватного права України та Європи: [монографія] / За ред. Ю.В. Білоусова. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 110–128.

27. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 січня 2024 року у справі № 595/76/23. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_12_2024.pdf.

28. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

29. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#top>.

30. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

31. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

32. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(П)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-23#Text>

33. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Сінюгіної Ірини Іванівни щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 376 у взаємозв'язку зі статтями 151, 152, 153 Цивільного-процесуального кодексу України від 31 травня 2011 року № 4-рп/2011. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/426-nedotorkannist-zhytla>

34. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 294-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

35. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / За заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: КНТ, 2008. 625 с.

36. Тимошенко Є. А., Кронівець Т. М. Правові аспекти захисту приватності життя людини в контексті використання штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 295–297.

37. Удовенко Ж. В. Невтручання в приватне життя як галузева засада кримінального провадження України. Міжнародна науково-практична конференція «Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів», Київ, 21–22 червня 2024 р.: *тези доповідей і повідомлень. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2024. С. 227–230.

38. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

39. Чайковський О. І. Конституційно-правовий механізм захисту права на житло: дис. ... д-ра філософії / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Одеса, 2023. 198 с.

40. Чекмарьова І. М., Резніченко Г. С. Порушення недоторканості житла: проблеми кваліфікації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Випуск № 1. С. 676–680.

41. Чудненко В. О. Колізійність понять «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «довкілля». *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. Випуск 10. Спецвипуск. С. 146–151.

42. Шульга О. В., Пушкіна О. В. Спори, пов'язані із захистом права на здорове довкілля: визначення змісту поняття. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 199–203.

43. Щербанюк О.В., Кобрин В.С. Деякі аспекти правомірності обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 3. С. 113–117.

44. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с.

Information about the authors:

Nazarchuk Oksana Mykhailivna,

Doctor of Philosophy (Ph.D.),

Associate Professor of the Department of Private Law,
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman,
54/1, Beresteysky Avenue, Kyiv, 03057, Ukraine

Bohdanets Alina Victorivna,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,

Acting Head of the Department of Private Law,

Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman,
54/1, Beresteysky Avenue, Kyiv, 03057, Ukraine

Vlasenko Valentyna Vasylivna,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,

Professor of the Department of Theoretical Jurisprudence,

Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman,
54/1, Beresteysky Avenue, Kyiv, 03057, Ukraine